

Н.О.Лаврусевич, О.А.Рарицький

Кам'янець-Подільський державний університет

ЛІТЕРАТУРА ДОБИ БАРОКО В ШКІЛЬНОМУ ВИВЧЕННІ

У статті розглядаються проблеми українського бароко з погляду їх вивчення у загальноосвітній школі. Висвітлюються взаємозв'язки європейського письменства з творчістю І.Вишенського, К.Зіновієва, з козацькими літописами та латиномовною українською поезією.

Ключові слова: бароко, українська барокова література, риси бароко.

Література доби бароко є одним із найскладніших і водночас найбагатших періодів у розвитку і становленні давньої української літератури зокрема, культури загалом. Проблема ця не нова, порушувалася вона у працях І.Огієнка, Б.Степанишина, Д.Наливайка, В.Соболь, проте з огляду на українську бездержавність тривалий час замовчувалася і не розглядалася. Особливо гостро проблема вивчення українського бароко постає у вузівській та шкільній практиці. Науковцям спільно із учителями-практиками варто належно розв'язати назрілу проблему для об'єктивного висвітлення одного із ключових етапів розвитку української літератури.

Хронологічні межі літературного бароко датуються кінцем XVI та кінцем XVIII-го століття. Літературний процес цього часу — явище багатопланове й неоднозначне — розвивався у непростих суспільно-політичних умовах. У зазначений період набули сили творчі контакти з європейськими літературами та зі світовою культурою. Тому дослідження естетики бароко сприятиме вивченню, з одного боку, національної своєрідності української літератури, з іншого — її тісних зв'язків зі слов'янськими літературами, із загальноєвропейським літературним процесом.

У сучасній шкільній програмі з української літератури літературне бароко представлено творчістю Івана Вишенського, літописом Самовидця, «Історією Русів», «Прокламацією гетьмана Мазепи» тощо. На цей період припадає становлення та розвиток давньої драматургії. У дев'ятому класі вивчаються такі основні жанри: історичні драми «Милость Божа...» невідомого автора, «Володимир» Феофана Прокоповича, вертепна драма «Цар Ірод» та інтермедії соціального та побутового характеру. Із поетичного доробку давньої літератури програма пропонує текстуальне вивчаються творів Климентія Зіновієва, Івана Некрашевича та віршів на історичну тематику. Оглядово знайомляться дев'ятикласники із творчістю мандрівних дяків. Своєрідним підсумком доби бароко в українській літературі є творчість Г.Сковороди. *“З ним літературне бароко не дожевріло, а догоріло повним полум'ям до кінця та враз згасло. Згасло разом з прита-*

манною українському бароко літературною мовою: на зміну йому прийшла мова народна" [6, с.244].

Матеріал, запропонований дев'ятикласникам, досить складний і тому першим уроком, на якому відбудеться знайомство учнів з літературою доби бароко, повинна стати лекція.

Вчителю пропонуються матеріали вступної лекції.

Питання українського бароко не нове. Слід звернутися до матеріалів літературних дискусій початку ХХ століття з приводу приналежності до стилю бароко визначних пам'яток давньої української архітектури та живопису. Саме в ході цих суперечок і народилася думка про те, що бароко є найхарактернішим виявом українського національного стилю в мистецтві.

Сьогодні наукою встановлені та осмислені прикмети бароко в літературі, зокрема українській, XVI-XVIII століть. Простежено її спадкоємний зв'язок з мистецтвом Античності, Середньовіччя та Ренесансу. Це дозволяє дослідникам "*... виокремити в межах великого періоду три тієперіоди: Раннє Бароко (кінець XVI – 20-ті роки XVII ст.), Зріле Бароко (30-ті роки XVII ст. – 10-ті роки XVIII ст.), Пізнє Бароко (20-ті – 90-ті роки XVIII ст.)*" [3, с.3].

Саме поняття бароко походить з італійської, що означає "химерний", "дивний". Це напрям, що виник в Італії у кінці доби Ренесансу в XVI столітті і поширився по всій Європі в XVII столітті. Бароко знаменувало становлення художньої культури на новій основі, виявило спробу синтезу знань про людину і світ. На ньому позначилися глибокі світоглядні зрушення кінця XVI – початку XVII ст., зумовлені великими відкриттями в астрономії, фізиці, механіці. Перед людиною світ постав у різних контрастах, глибоких суперечностях, у нескінченності часовій і просторовій.

Розквіт стилю бароко в Україні припадає на добу козацької державності, саме тоді напрям набирає оригінальних національних рис і здобуває назву українського або "козацького" бароко. Українське бароко залишило не лише численні пам'ятки церковного та цивільного будівництва (будинки Києво-Печерської лаври, палаци в Збаражі, Бережанах та ін.), живопису (Троїцька церква Києво-Печерської лаври, іконостаси й портрети), гравєрства, а й літератури. Саме українська барокова література мала величезний вплив на російську літературу XVII-XVIII ст. (за свідченням проф. Д.Лихачова), менший – на південнослов'янські літератури, незначний – на польську. Художню систему літератури бароко через її надзвичайну складність та багатогранність важко звести до спільного знаменника. Головні риси літератури доби бароко простежуються у тяжінні до різних контрастів, формальних та смислових, динамізм образів та композицій, алегоризм, емблематичність, ускладнена метафоричність. Висока оцінка оригінальності часом призводила до переобтяження літературних творів стилістичними прикрасами (метафорами, гіперболами, антитезами). Для прикладу вчителю доцільно зачитати уривок з твору Івана Вишенського "Послання до єпископів".

Внаслідок взаємодії народної та книжної словесної культури набувають нового розвитку гумористично-сатирична поезія, вертеп. У царині прози народжується таке самобутнє явище української культури, як «козацькі літописи».

Найбільш значущою для учнів є робота над вивченням козацьких літописів, які розглядатимуться після вступної лекції. Текстуально опрацьовується літопис Самовидця. Вчитель формує питання, які осмислюються на уроці. Ключовими з них є:

1. Політичні ідеали Самовидця, звернення до барокової моделі історії.
2. Суб'єктивність оцінки подій, своєрідність трактування діяльності Богдана Хмельницького та його наступників.
3. Роль у творі історично достовірних подій та їх фольклорного переосмислення.
4. Образ автора літопису.
5. Стильові особливості твору.

Вирішуючи проблему виникнення козацьких літописів, вчитель вказує, що основним імпульсом до розвитку барокової історіографії послужила національно-визвольна війна 1648-1654 рр. та події, спричинені нею. Тому доречно буде на уроці присутність вчителя історії (якщо проводиться бінарний урок). Під час інтегрованого уроку необхідно розробити план роботи із використанням знань учнів з історії України, української мови, фольклору та суміжних мистецьких дисциплін (архітектури, образотворчого мистецтва тощо).

У пошуках раціональних форм і методів роботи, що використовуватимуться на уроці, вчитель може звернутись до евристичної бесіди та розв'язання проблемних питань, як-от:

1. З'ясуйте проблему авторства літопису Самовидця.
2. У чому виявляється своєрідність образу Богдана Хмельницького у творі?
3. Чи розкривають і як саме козацькі літописи поняття «Україна», «український народ»?
4. У чому специфіка барокової концепції історії в літописі Самовидця? Опрацьовуючи твір у скороченому варіанті, учитель-словесник переслідує як близьку (вивчення власне літопису), так і далеку мету (у кінці навчального року він зможе опертися на одержані знання, вивчаючи історичний роман П.Куліша «Чорна рада»).

На урок-бесіду із позакласного читання або для самостійного опрацювання учням пропонується ознайомлення з літописами Самійла Величка та Григорія Граб'янки. Якщо ж у школі є факультативні заняття з літератури, то питання українського бароко може стати проблемою факультативу в дев'ятому класі. У цьому плані доречно було б запропонувати учням вивчення на факультативних заняттях нарисів про українську культуру Івана Огієнка (митрополита Іларіона). На нашу думку, найбільше заслуговують на увагу, з огляду на

програмові твори, що представляють українське бароко, статті “Українська церква за часів гетьмана Мазепи”, “Розп”ятій Мазепа”, “Незалежна Україна в політиці Богдана Хмельницького”.

Українська література XVIII століття, особливо першої його половини, зберігаючи бароковий характер і розвиваючи традиції попередньої епохи, формувала риси нової літератури [5, с.6]. Книжна мова витіснялась живою розмовною. Поряд з народною розвивається і посідає чільне місце поезія, авторами якої були, за свідченням О.Мишанича *«церковні ієрархи, рядові священики і ченці, вчителі, студенти, урядовці, мандрівні дяки, письменні селяни»* [5, с.7]. Матеріал стане більш зрозумілим для дев’ятикласників, коли вони перед знайомством із художніми текстами, що пропонуються програмою, опрацюють статтю з шкільного підручника «Віршована література» [4, с.55-58].

Текстуальна робота проводиться над віршами Климентія Зіновієва із книги «Вірші. Приповіді посполиті», що забезпечують високий потенціал морального, естетичного і трудового виховання школярів. У «Проекті програми для середньої загальноосвітньої школи з українською і російською мовами навчання. Українська література 5-12 класи» до вивчення поезії бароко пропонується ввести твір Себастьяна Фабіана Кленовича «Роксоланія», як такий, що *«...першим широко описав і прославив перед ученим світом українську землю як етнічно самодостатню»* [2, с.34]. Ця латиномовна поезія подається до вивчення у перекладі М.Білика і тісно пов’язана з творчістю тих українців, що в XV-XVI століттях навчалися в університетах Західної Європи, діяльністю своєю звіщаючи світу про долю рідної вітчизни.

Працюючи над творами українського бароко, учень зможе доторкнутися до історії рідної літератури, переконавшись, що деякі її проблеми не втратили своєї актуальності й дотепер.

Список використаних джерел:

1. *Давня українська література: Хрестоматія / Упорядник М.М.Сулима.* — К.: Рад. школа, 1991. — 576 с.
2. *Огієнко І. (митрополит Іларіон).* Українська культура. — К., 2001. — 342 с.
3. *Проект програми для середньої загальноосвітньої школи з українською і російською мовами навчання // Укр. літ. в загальноосвітній школі.* — 2002. — № 5. — С.34-54.
4. *Соболь В.О.* Українська література доби бароко. Методичні матеріали для студентів філологічного факультету. — Донецьк, 2001. — 48 с.
5. *Степанішин Борис.* Українська література: Підручник для 9 кл. — 6-те вид. — К.: Освіта, 2000. — 336 с.
6. *Українська література XVIII ст. Поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори / Вступ. стаття О.В.Мишанича.* — К.: Наукова думка. 1983. — 690 с.
7. *Українське літературне бароко: Збірник наукових праць.* — К.: Наукова думка 1987. — 304 с.

8. *Чижевський Д.І.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму). — Тернопіль: МПП “Презент”, за уч. ТОВ «Феміда», 1994. — 480 с.

The article deals with problems of Ukrainian baroque from the point of view of its studying in comprehensive school. The author works out interaction of European’s writers and the works by I.Vishensky, K.Zinoviev, of cossaks chronicles and Ukrainian Latin poetry.

Key words: baroque, Ukrainian baroque literature, baroque characteristics.

Отримано: 20.09.2005 р.